

A nyelvtudomány aktuális kérdései

Tanulmányok Nyomárkay István emlékére

A nyelvtudomány aktuális kérdései

Tanulmányok Nyomárkay István emlékére

Szerkesztette
NAGY SÁNDOR ISTVÁN

MTA Modern Filológiai Társaság
Budapest, 2021

Szerkesztette
NAGY SÁNDOR ISTVÁN

Társszerkesztő
Zachar Viktor

Lektorálta
Benó Attila
Zachar Viktor

ISBN 978-963-508-968-0

© A szerkesztők, 2021
© Modern Filológiai Társaság, 2021

Kiadja
MTA Modern Filológiai Társaság
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/D

A kiadásért felelős
a Modern Filológiai Társaság elnöke, Nagy Sándor István

Nyomda
Bíró Family Nyomda és Könyvkiadó
1046 Budapest, Nádor u. 26.

**Prof. dr. Nyomárkay István
(1937–2020)**

a Magyar Tudományos Akadémia tagja,
a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja,
az ELTE professzor emeritusa,
a Modern Filológiai Társaság elnöke

TARTALOMJEGYZÉK

Lectori salutem	10
PÁTROVICS PÉTER In memoriam Nyomárkay István DSc.	14
GERHARD NEWEKLOWSKY Meine Zusammenarbeit mit István Nyomárkay	17
GADÁNYI KÁROLY Emlékek. Prof. dr. Nyomárkay István tiszteletére	25
NYOMÁRKAY ISTVÁN Világkép és nyelvi rendszer a közép-európai nyelvekben	27
ISTVÁN NYOMÁRKAY – SÁNDOR ISTVÁN NAGY In Memoriam Radoslav Katičić (1930–2019)	41
ALBERT SÁNDOR Még egyszer Basó „békás” haikujának fordításairól	45
ANDRIĆ EDIT Az 'ajak' és a 'száj' a magyar és a szerb frazeológiában	56
BALÁZS GÉZA Kétféle megközelítés – kétféle nyelvtudomány	70
BAŃCZEROWSKI JANUSZ Przyłowania polskie i węgierskie o Polakach i Węgrach	79
BÁRÁNY ERZSÉBET A budapesti szlavisztikai iskola hatása a Kárpátaljáról érkezett hallgatók tudományos világlátására a XX. század 40-es éveinek első felében	85
BENŐ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN Romániai magyar fordításirodalom 1944–1960 között	97
CS. JÓNÁS ERZSÉBET Kognitív pragmatika és fordításstilisztika	130
DUDÁS MÁRIA A nő nyelvi képe a magyar frazeológiában	141
FÖLDVÁRI MIKLÓS A Varázsfuvola magyar fordításairól	150

FRANK TIBOR	
A budapesti Angol Tanszék indulásai	164
GALAMBOS DALMA	
Mit tudunk meg a magyar műfordítókról a CEATL 2020-as felmérésének részleges eredményeiből?	173
GAZDAG VILMOS	
A katonai szolgálat hatása a kárpátaljai magyar férfiak nyelvhasználatára	187
GERCSÁK GÁBOR	
Kettős névrajz a magyar atlaszokban	200
GÓSY MÁRIA	
Hangtan, fonetika, beszédtudomány	214
HETÉNYI ZSUZSA	
Kutatás és házkutatás: Bulgakov <i>Kutyaszívének</i> szovjet és magyarországi kiadási kálváriája	227
HETÉNYI ZSUZSA – ANTONINA KRASNOPOLSKAYA	
«избровая бикса» и «золотой дукат».	
О гендерно значимой лексике в языке каторги и лагерей гулага	235
IMRE ATTILA	
Politikai és politikával érintkező szakterületek terminusai	245
JÁSZAY LÁSZLÓ	
Néhány aspektuselméleti kérdésről alkalmazott nyelvészeti megközelítésben	263
KLAUDY KINGA	
A párhuzamos szerkesztés megőrzése a fordításban mint kohézióteremtő eszköz	273
KOROMPAY KLÁRA	
Magyar nyelvtörténet és romanisztika:	
két tudományterület metszéspontjai Bárczi Géza és Szabics Imre munkásságában	282
LAKATOS ALIZ	
A nyelvi purizmus érvényesülése az erdélyi magyar fiatalok körében	295

LESFALVI TIBOR	
Vázlat a sajtó szerepéről, jelentőségéről egy alföldi szlovák nyelvszigeten, a járatott sajtótermékek alapján az 1880-as években	312
LESFALVINÉ CSENGŐDI ÁGNES	
Glosbe, a többnyelvű online szótár	326
MÁTHÉ DÉNES	
A magyar nyelv jogi és szociolingvisztikai helyzete Romániában	332
NAGY NÓRA	
Képteremtő explicitáció	340
NAGY SÁNDOR ISTVÁN	
Mikes Kelemen <i>Törökországi leveleinek</i> román fordításairól	355
PACSAI IMRE – NAGY SÁNDOR ISTVÁN	
Egyes székely hagyományok keleti motívumainak ismertetése	385
PÁTROVICS PÉTER	
A burgenlandi német nyelvjárások magyar lexikai elemeiről	410
PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ	
A műfordító hangja: a kultúraközvetítés személyes motivációi	418
SOHÁR ANIKÓ	
Mit gondolnak a műfordítók saját magukról? Egy felmérés eredményei 2.	431
SZAKÁLY SZILVIA	
Explicitáció egy nyelvi minimumra törekvő irodalmi műfaj esetén: az Örkény-egypercesek angol fordításának vizsgálata	442
VESELSZKI ÁGNES	
Gasztrohelyesírás: a kulináris diskurzustól az étel- és italnevek írásmódjáig	453
VIHAR JUDIT	
Misima Jukio magyarországi megjelenései műfordításai tükrében	465
ZACHAR VIKTOR	
Az év szavai Németországban az elmúlt évtizedben (2011–2012)	478
ZOLTÁN ANDRÁS	
Varia etymologica	486

Varia etymologica

ZOLTÁN ANDRÁS

professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Аннотация: Стаття состоит из этимологических заметок по венгерским словам разного происхождения. Глагол *zabrál* 'забирать, изымать' был заимствован из славянского, по-видимому, дважды: во время первой мировой войны в Галиции из украинского, а в конце второй мировой войны в самой Венгрии с уст русских солдат. Глаголы *törődik* 'заботиться', *törekedik* 'стараться', образованные от *tör* 'ломать, тереть, дробить' доставляют параллель к этимологии слав. **starati se*, если оно связано с **terti* 'тереть'. Слова *farvív* 'фарватер', *bőregér* 'летучая мышь', *márkázott vaj* 'сливочное масло' являются неточными кальками с русск. *фарватер* или нем. *Fahrwasser*, нем. *Fledermaus* и нем. *Markenbutter* соответственно. Венг. *anyaszentegyház*, буквально 'святая мать церковь' в тексте апостольского символа веры, являясь калькой с латинского *sancta mater ecclesia*, калькируется, в свою очередь, в русинском (*святая мати церковь*) и в прекурско-словенском (*Jzvéta Matí Czerkev*).

Ключевые слова: этимология, языковые контакты, заимствование, калькирование, полукальки

1. *Zabrál*

Nyomárkay István azon szlavistáink közé tartozott, akik miközben a nemzetközi szlavisztikában szereztek maguknak széles körű tudományos elismerést, nem feledkeztek meg a magyar érdeklődésű szlavisztika műveléséről és támogatásáról sem. A szláv–magyar és magyar–szláv nyelvi és művelődési kapcsolatokról kialakított nézeteit utolsó szerzői kötetében foglalta össze (Nyomárkay 2013). Az ismeretterjesztő műnek szánt kis kötetéről számos ismertetés jelent meg (Fejes 2013, Vig 2013, Máthé 2014, Pátrovics 2014), s ezek számát nem egészen önszántamból jómagam kettővel gyarapítottam. Az történt ugyanis, hogy az Ethnographia című folyóirat főszerkesztője kért tőlem ismertetést a könyvről, amit a megbeszélés időben és terjedelemben el is készítettem, de aztán megkérdezésem nélkül oly mértékben megcsonkítva közölte a folyóiratban (Zoltán 2014), hogy kénytelen voltam az eredeti írást máshol megjelentetni (Zoltán 2015).

Ez utóbbi, tehát a cenzúrázatlan változatban szóvá tettem, hogy *zabrál* szavunk megjelenését Nyomárkay (2013: 76) a magyar lakosságnak a második világháború végén a szovjet hadsereggel kapcsolatban szerzett élményeivel hozta összefüggésbe, noha a szó modern etimológiai szótáraink szerint (TESz 3: 1181; EWUng 2: 1657) már 1916 óta adatolható nyelvünkben. Később a korai előfordulások részletesebb vizsgálata alapján arra jutottam, hogy a szó nem is az oroszról, hanem az első világháborús galíciai harcok során az ottani ukrán lakosság nyelvéből került bele a magyar katonai zsargonba (Zoltán 2017). Ennek

ellenére már az első világháború vége felé is terjedt az a téves nézet, hogy a *zabrál* az oroszból származik, vö. pl.

„Máskülönben [...] fölötte nagy a jókedv. Kivált, ha egy kicsit *zabrálni* is lehet. *Zabrálni*, ez tulajdonképpen muszkául van, azt jelenti: elvinni. Bakanyelven azonban sok jelentősége van. Ez kifejezi az ellopást, elvevést, elvivést, az evést, kifejezi azt, ha úgy kapja a baka az ennivalót. Szóval a magától jött ételmet jelenti. A honvéd tejet *zabrál*, kenyeret, krumplit, csirkét, malacot, gyümölcsöt *zabrál*. És képes reggeltől estig *zabrálni*” (Kecskeméti Lapok, 1917. szept. 8. – ADT).

Később került a kezembe Lévai Bélának egy korai tanulmánya, amelyben Debrecen környéki asszonyoknak a második világháború végén a szovjet hadsereggel kapcsolatban szerzett élményeiről szóló beszámolóiban előforduló orosz szavakat vizsgálta. Ebben az anyagban is megtalálható a *zabrál*: „Ez a Rózsi mindig csak azt hajtotta, hogy addig nem hal éhen, míg másnak van mit enni, mer megy, oszt *zabrál*, hogy neki is legyen” (Lévai 1979: 140). Úgy tűnik tehát, hogy míg a *zabrál* ige használata az első világháború éveiben a katonai zsargonra, a „bakanyelvre” korlátozódott, a második világháború végén már a szélesebb körben használták a népnyelvben is. A kortárs megfigyelő Erdődi József úgy vélte, hogy „még az első világháború idejéből maradt és most felújult [...] a *zabrálni* ‘rekvirálni, elvenni’ szó” (Erdődi 1949: 95). A később visszaemlékező Pünkösti Árpád író-publicista tud róla, hogy a szót már az első világháború idején átvette a magyar nyelv, „de a köznyelvbe csak 1945-ben vésődött be és az oroszból” (Mozgó Világ 2007/4: 75 – ADT). Lehet tehát, hogy kétszer is átvettük ugyanazt az igét, először az ukránból, másodszer pedig az oroszból.

2. Törődik, törekedik

A Modern Filológiai Társaság legutóbbi, még Nyomárkay István elnöklétével megtartott konferenciáján (Etimológia és jelentésfejlődés, 2019) egy „szláv belügynek” tekinthető etimológiát adtam elő: a szláv etimológusok többsége által ósszláv eredetűnek vélt **starati sę* igéről beszéltem, és rámutattam arra, hogy a mai szláv nyelvek többségében ‘gondoskodik vról, törődik vvel’ és ‘törekedik, igyekszik (vt elérni)’ jelentésben elterjedt ige nem ósszláv kori örökség, hanem az ócsehből kiindulva terjedt el kölcsönzés útján az egyik szláv nyelvből a másikba (Zoltán 2020).

A szláv szónak gazdag etimológiai irodalma van, a szerzők jelentős része a szó eredeti volta, indoeurópai eredete mellett érvel, aminek viszont az általam felhozott filológiai érvek ellentmondanak. Természetesen az általam elutasított verziók között is vannak érdekesek, továbbgondolásra érdemesek. Ilyen

elgondolás szerintem Žanna Žanovna Varbot azon ötlete, hogy a szóban forgó **starati sę* töve indoeurópai szinten a **terti* ‘dörzsöl’ származéka. Véleménye szerint ebből lett volna a tárgyas **starati* ige ‘zaklat, kínoz, fáraszt’ jelentése, majd ebből a visszaható ‘fáradozik, törekedik vre/vmi érdekében, tehát ‘törekedik vre’, illetve ‘törődik vvel’ (Bapбoт 2012: 281–282). Varbottal szemben én úgy vélem, hogy mindennek nem az ősszláv **starati*, hanem az ócseh *starati* germán forrásának a tisztázása szempontjából van jelentősége, viszont ha magyar szemmel vizsgáljuk ezt a szláv etimológiát, egyből szembeszökő, hogy a szláv **starati sę* mindkét főbb jelentésében – más szinonimák mellett – a magyarban a *tör* ige két visszaható képzős származéka használatos (*törődik, törekedik/törekszik*), miközben a magyar *tör* a szláv **terti* ‘dörzsöl’ átvétele (Zoltán 2005: 241–244, 2006a).

Modern etimológiai szótáraink a *törekedik* igét külön címszóban tárgyalják megállapítva azt, hogy a 15. század óta adathozható *törekedik* a *tör* igéből képződött a *-kedik* visszaható képzőbokkal (TESz 3:970, EWUng 2: 1544–1545). Ehhez képest a szintén a 15. századtól kezdve dokumentálható *törődik* e szótárakban lényegesen mostohább bánásmódban részesül, nemhogy önálló címszót, de még utalószót sem kapott, csak a *tör* címszónál szerepel a származékok között (TESz 3: 969, EWUng 2: 1544), de e szótárak mutatóiba (TESz 4, EWUng 3) már nem vették fel ezt az igét. A *törekedik* és a *törődik* konkrét → absztrakt jelentésfejlődése jól nyomon követhető nyelvemlékeinkben (NySz 3: 751, 757), külső minta feltételezésére nincs alapunk, nem úgy, mint a *töri a fejét* szólás esetében, amely biztosan idegen mintára honosodott meg nyelvünkben, ahogy a legtöbb európai nyelvben is (Piirainen 2012: 427); közvetlen mintája a német *sich den Kopf (zer)brechen* lehetett, ez viszont a maga irracionális képe miatt valószínűleg valamely, a **terti* ‘dörzsöl’ ige folytatóját tartalmazó teljesen racionális szláv szólás régi (félre)fordítása, vö. horvát *trljati/trti glavu*, szlovén *trėti si glavo* ‘töri a fejét’ (tkp. ‘dörzsöli a fejét’, vö. Zoltán 2006b, 2013b).

3. Farvız

Nyomárkay István rendszeresen meghívott a Modern Filológiai Társaság konferenciáira. Ezekon többnyire tartottam is előadást, ám a szövegek írásba öntésével gyakran nem készültem el a maga idején, s így szerepléseimnek az elhangzottaknál kevesebb nyoma maradt a konferenciakötetekben. A 2013. évi konferencián (Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteremtő praktikák) „A nyelvteremtés selejtjei (*bőregér, farvız, márkázott vaj*)” címmel néhány félreértésen alapuló tükörfordításról beszéltem, s annak idején ezt a szöveget is elmulasztottam közölhető állapotba hozni.

A *farvız* főnév, illetve a *vnek a farvizén (vez/nyomul)* szólás eredetét már korábban részletesen megírtam (Zoltán 2003), ezért nagy érdeklődéssel

kezdtém olvasni Holczer Józsefnek e tárgyban írt dolgozatát (Holczer 2008). Érthető örömmel nyugtáztam, hogy a *farvíz* annak idején nem túlságosan nagy visszhangot keltett ügye más nyelvészt is foglalkoztat. Elsősorban természetesen arra voltam kíváncsi, mi újat tesz hozzá a neves szerző csekélységem korábbi megállapításaihoz. A cikk olvasása közben azonban hamar kiderült, hogy Holczer József a szakirodalmi előzményektől magát nem különösebben zavartatva vágott neki a téma feldolgozásának, így meglátásai teljesen önállóak és eredetiek. Ezek részben egybeesnek az enyéimmel, főleg ami a *farvizén* „névutószerepű szóként” való használatát illeti.

Tévesnek tartom azonban továbbra is, hogy a *valaminek a farvizén* (*úszik, halad, nyomul* stb.) kifejezés szaknyelvi eredetű lenne, közelebbről az evezőssport nyelvéből származna. Azt, amit Holczer József a hajózásban *farvíz*-nek gondol, a hajózási szaknyelvben a *hajósodor, hajónyomdok, hajósodorvonal, nyomdokvonal, sodorvíz* vagy *nyomdokvíz* szavak valamelyikével jelölik. Bármily furcsa is, a rendkívül ritkán előforduló *farvíz* főnév a fenti kifejezés *farvizén* eleméből keletkezett elvonással, vagyis a magyarban ebben az esetben előbb volt a tyúk, mint a tojás. A *farvizén* viszont nem másutt keletkezett, ahol ma is legtöbbször használják: a publicisztika nyelvében, ott viszont a megfelelő német és/vagy orosz kifejezésben előforduló *Fahrwasser*, illetve *фарапая* '(kijelölt) hajózóút' (ez utóbbi a holland *vaarwater* XVIII. századi átvétele az oroszban) szavak hibrid fordítása. A *farvíz*-ben a *far-* tehát csak véletlenül esik egybe a magyar *far* 'fenék, hátsó' szóval, valójában a német összetett szónak (illetve az orosz szó németalföldi eredetijének) első, lefordíthatatlan tagja. Nem vitás, hogy a hangzásbeli egyezés rányomja a bélyegét *valaminek a farvizén* (*úszik, halad, nyomul* stb.) kifejezés hangulatára, kapcsolódási lehetőségeire is: ritkán fordul elő dicséretnek szánt mondatokban. Ezért fenntartással fogadom Holczer József tanácsát, hogy szóhasználatunkban változassuk a *farvizén*-t a rokon értelmű *jóvoltából, révén, által* szavakkal. Úgy gondolom, hogy az (enyhén) becsmérő vagy gúnyos *farvizén* nem cserélhető fel csak úgy egyszerűen a pozitív kicsengésű *jóvoltából*-l, de stilisztikai veszteség nélkül a semleges *révén, által* szavakkal sem. Az új nagy angol–magyar szótár szerkesztői érzik ezt az árnyalatot: *vminek/vkinek a farvizén: taking (unfair) advantage of smth/smb; making (unfair) use of smth/smb; capitalizing on smth/smb* (Lázár&Varga 2021), tehát ha valaki *valakinek/valaminek a farvizén evez*, akkor többnyire jogtalan előnyt élvez vagy ilyenhez jutott. Gondolom, ha a szerző a maga által gyűjtött, egyébként igen jól megválogatott példamondatait próbálná ily módon átalakítani, maga is észrevehetné, hogy így éppen e mondatok sava-borsa veszne el. Holczer József is hiányolja, hogy a *farvíz* főnév nem fordul elő a magyar nyelv modern értelmező szótáraiban. Ezt annak idején én is szóvá tettem azzal a kiegészítéssel, hogy magyar kezdésű kétnyelvű szótárainkban sincs meg a szó,

tehát így idegen nyelvekre fordítani sem egyszerű. Azóta is belenézek minden kezembe kerülő újabb magyar kezdésű szótárba, de a helyzet tapasztalatom szerint az értelmező szótáraknál valamivel fürgébb kétnyelvű szótárakban is csak legújabban változott. Tehát a *farvız* tulajdonképpen hibrid calque, a holland eredetű orosz *фарватер* vagy a német *Fahrwasser* részleges fordítása, amely a megfelelő orosz és/vagy német szólások (*плыть/идти/быть/находиться в фарватере кого-л./чего-л.*, illetve *in jemandes Fahrwasser schwimmen/segeln*) révén honosodott meg a magyar publicisztika nyelvében (vö. még: Zimányi 2008, Zimányi 2013: 22–23, Zoltán 2013b).

4. *Bőregér*

Félrefordítás lehet a *bőregér* is, amely a normatív *denevér* mellett ennek az élőlénynek a másik népszerű neve nyelvünkben. Ezzel kapcsolatban az EWUng (1: 136) úgy nyilatkozik, mintha önálló magyar találmány lenne ez az összetétel, a TESz (1: 364) pedig még a feltevését is visszautasítja annak, hogy a csak a 18. sz. vége óta adatolható magyar *bőregér* a német *Fledermaus* 'ua.' fordítása lenne. Az idézett egyetlen pontos párhuzam, a lett *pellahda* (*pelle* 'égér'+ *ahda* 'bőr') aligha szólhat a magyar szó önállósága mellett, hiszen a lett története során éppúgy tartós és erős német hatásnak volt kitéve, mint a magyar (Дини 2002: 380–383). A *Fledermaus* 'röpködő, cikázó egér' > **Lederm Maus* 'bőregér' beleértés (vö. Hadrovics 1992: 76–78) nem lehetett valami eleve elképzelhetetlen. Hozzájárulhatott a félreértéshez nyilvánvalóan az is, hogy a 9. század óta adatolt ófelnémet *fledarmūs* összetétel előtagja, a *fledern* (középfelnémet *vleder[e]n*) ige magában a németben is elavult (Kluge 1999: 271), tehát ismeretét még egy németül viszonylag jól tudó magyartól vagy lettől sem lehetett elvárni (Zoltán 2013c: 461). Hasonló módon alakulhatott az ukránban és a fehéroroszban normatív *кажѧн* 'denevér', amely az ósszláv *koža* 'bőr' *kožanъ* 'bőr-, bőrből való' melléknévi származékának a főnevesülése (ЭСЯ 12: 37, ЕСУМ 2: 340, ЭСБМ 4: 36).

5. *Márkázott vaj*

A német érdekeltségű élelmiszerbolt-hálózatban a jól bevált *teavaj* mellett/helyett újabban *márkázott vaj* árulnak. Népszerű humoristánk, Fábry Sándor egy korábbi műsorában már a *teavaj* szót is „korunk egyik legnagyobb rejtélyének” minősítette. A *teavaj* összetétel eredete körüli ködöt azóta a kitűnő bécsi szlavista, Stefan Michael Newerkla (2006: 274–275) próbálta oszlatni, aki szerint a magyar *teavaj* mintájául is szolgált osztrák-német *Teebutter* összetételben a *Tee-* (*tea-*) az angol teázási szokásokra utaló *teasütemény*-hez hasonlóan a magas minőséget jelző elem. A német azonban közismerten pluricentrikus nyelv, s amit az ausztriai németben és a Habsburg konvergenciatérség

(Thomas 2020) nyelveiben *Teebutter*, illetve ennek valamely calque-ja jelöl, az Németországban *Markenbutter*, vagyis *márkás vaj*, ahogy a *Markenware*, *Markenartikel*, *Markenerzeugnis* 'márkás (vagyis garantált minőségű) áru vagy termék'. A *márkázott vaj* azért selejt (természetesen csak nyelvi értelemben) mert alkotója a német elnevezésnek éppen a lényegét nem értette meg, hanem helyette a magyarban ismeretlen **márkázik* igéből kreált melléknévi igenevet azt a téves benyomást keltve, mintha ezt a vajat valaki utólag „márkázta” volna meg (Zoltán&Janurik 2018: 331).

6. Anyaszentegyház

Az *anyaszentegyház* összetétel a magyar vallási terminológiában kétségtelenül az egyházi latin *sancta mater ecclesia* képes kifejezés tükörfordítása. Maga a kép újszövetségi eredetű (Gal 4:26), az egyházatyák népszerűsítették, különösen Karthágói Szent Ciprián (3. sz.) „De catholicae Ecclesiae unitate” című munkájában olvasható, mindmáig gyakran idézett sarkos megfogalmazása tette ismertté: „Habere non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem” ('Nem lehet annak atyja az Isten, akinek nem anyja az Egyház' – KatLex 1: 332), majd a *mater* fokozatosan a *sancta ecclesia* gyakori jelzőjévé vált az egyházi latinban, ahonnan a kialakuló nemzeti nyelvű fordításokba is átment. Mivel azonban az Apostoli Hitvallás szövegében még a *mater* nélkül rögzült a *sancta ecclesia* (Credo in Spiritum Sanctum, *sanctam Ecclesiam catholicam*), az európai nyelvek zömében ma is az 'anya' jelentésű szó nélkül hangzik a Credo, vö. német: Ich glaube an den Heiligen Geist, die *heilige katholische/christliche/allgemeine Kirche*; angol: I believe in the Holy Spirit, the *holy catholic Church*; francia: Je crois en l'Esprit-Saint, la *sainte Église universelle/catholique*; lengyel: Wierzę w Ducha Świątego, *święty Kościół powszechny* stb. A magyarban az *anyaszentegyház* már 1470-ben előfordul egy latin nyelvű prédikációban címéhez illesztett glosszaként, de nem annak pontos fordításaként (De consecratione: *ana zentegház zerzefe* – TESz 1: 161), ami arra utal, hogy az *anyaszentegyház* ekkor már közkeletű szó volt a magyarban. Ezzel magyarázható, hogy az *anyaszentegyház* behatol a Credo magyar szövegébe is, ami, mint láttuk, az európai nyelvek többségére nem jellemző. A legrégebb magyar szövegváltozatokat legutóbb Reuss András gyűjtötte egybe és hasonlította össze (Reuss 2020: 268–279). A kódexek közül négyben maradt fenn a magyar szöveg, ezek mind a 16. sz. elejéről vagy legalábbis első negyedéből valók. Ezek közül (modernizált átírásban) kettőben „anyátlan” *keresztyén egyház* (Müncheni emlék), illetve *keresztyén szent egyház* (Peer-kódex), kettőben viszont *keresztyén anya szent egyház* (Nagyszombati kódex), illetve *keresztyén anya szentegyház* (Székelyudvarhelyi kódex) olvasható. A korai nyomtatványokban Dévai Máttyás 1549-ben *keresztyén anya szent egyházat* ír, Heltai Gáspárnál

1550–1559 között több kiadványában következetesen *anya* nélkül *közenséges keresztyén(i) szentegyház* olvasható, később a szerzők és kiadók felekezetre való tekintet nélkül állandósul az *anyaszentegyház* a magyar Credóban.

A sajátos magyar használat, úgy tűnik, nem maradt hatás nélkül egyes hazai nemzetiségek nyelvére. Ugyan nem az Apostoli Hitvallásban (a görög katolikusok a Niceai Hitvallást használják a liturgiájukban), de Kutka János első kiadásban 1801-ben megjelent ruszinoknak készült katekizmusában a magyar *anyaszentegyház* értelmében gyakran *с[вя]тая мати ц[е]рковь* szerepel: научает ‘az anyaszentegyház azt tanítja’ (14; 18); *С[вя]тая Мати Ц[е]рковь Православная* ‘az ortodox anyaszentegyház’ (15); *С[вя]тая Мати Ц[е]рковь Православно-Хр[и]стіанская* научает ‘az ortodox keresztyén anyaszentegyház azt tanítja’ (22); Кто оустановиль дни с[вя]точные? – Изъ части Ап[о]с[то]ли; изъ частиже *с[вя]тая мати ц[е]рковь* оустановила ‘Ki rendelte az ünnepnapokat? – Részben az apostolok, részben pedig az anyaszentegyház rendelte’ (Kutka 1801: 14–15, 18, 22, 102). Ennek a műnek óriási jelentősége lett a hazai görögkatolikus ruszin művelődésben. Bacszinsky András munkácsi püspök már 1802-ben elrendelte, hogy a kántorok kívülről tanulják meg a katekizmus szövegét, az ifjak pedig házasságkötés előtt tegyenek belőle vizsgát. A könyv 11 kiadást ért meg, az utolsó 1931-ben jelent meg (Udvari 1997: 330).

De nem csak a magyar nyelvterület északkeleti peremén élő ruszinok, hanem a délnyugati periférián elhelyezkedő szlovének (vendek) is nyilván magyar hatásra bővítették az ‘anya’ jelentésű szóval hitvallás-fordításukban a megfelelő passzust. Egy 1796-ban Szombathelyen kiadott vend imádságos könyvben a Niceai Hitvallás szövegében találjuk: „Vörjem edno [zveto, obcsin]zko, i Apostol]zko Máter Czerkev” (Kniga molitvena 1796: 117). Ebben a mai magyar ún. ökumenikus szövegben nincs *anyaszentegyház*, csak „egy, szent, egyetemes és apostoli egyház”, viszont régebben, például Huszár Gálnál (1574) „hiszek anya szentegyházat”, Szenci Molnár Albertnél (1621) „egy keresztyén apastali anya szent egyházat” olvashatunk (Reuss 2020: 281–284). A vend *szvéta Mati Czerkev* kifejezésre számos példát hoz a 18–19. századi vallási irodalomból Vilko Novak (2006). A 20. századból is van példánk az Apostoli Hitvallás vend szövegéből: „Sveto krščansko katoličansko Mater Cérkev” (Molitvena kniga 1942); a normatív szlovén fordításban nincs *mater*: „sveto katoliško Cerkev”.

Felhasznált irodalom

- ADT = Arcanum Digitális Tudománytár <https://adtplus.arcanum.hu>
Erdődi, J. 1949. Orosz eredetű szavainkhoz. *Magyar Nyelvőr* 73: 95–96.
ESz = Zaicz, G. (ed.). 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Budapest. Tinta.

- EWUng = Benkő, L. (ed.). 1993–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Fejes, L. 2013. A szlávokról szól, de ne olvassuk! *Nyelv és Tudomány* <https://www.nyest.hu/hirek/a-szlavokrol-szol-de-ne-olvassuk> – 2021. 02. 13.
- Hadrovics, L. 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincs-vizsgálat*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Holczer, J. 2008. Új névutónk (?), a *farvizén*. *Édes Anyanyelvünk* 30/3: 10.
- KatLex = Bangha, B. (ed.). 1931–1933. *Katolikus lexikon* 1–4. Budapest. Magyar Kultúra.
- Kluge, Fr. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23. Aufl. Berlin–New York. Walter de Gruyter.
- Kniga molitvena 1796. *Kniga molitvena, v-steroj sze nahájajo rázlocsne ponizne molitvi, z-dvojim pridavekom, na haszek szlovenszkoga národa*. v-Szombotheli. pri 'Siess Antoni.
- Lázár, A. P.&Varga, Gy. (eds.) 2021. *Angol–magyar egyetemes nagyszótár. Számítógépes feldolgozás • Computer Staff*. Budapest. Akadémiai Kiadó. <https://www.szotar.net/>
- Lévai, B. 1979. Peremszókincsünk orosz elemei. *Magyar Nyelvjárások* 22: 139–143.
- Máthé, Á. 2014. Milyenek is a szláv szomszédaink? *Mandiner blog* https://mandiner.blog.hu/2014/06/24/milyenek_is_a_szlav_szomszedaink – 2021. 02. 13.
- Molitvena Kniga 1942. *Molitvena Kniga*. Trétja izdaja. Muraszombat. Zvér János. https://sl.wikipedia.org/wiki/Apostolska_veroizpoved – 2021. 03. 16.
- Newerkla, St. M. 2006. *Teebutter – tschechisch čajové máslo, slowakisch čajové maslo, ungarisch teavaj, slowenisch čajno maslo, kroatisch čajni maslac*. *Studia Etymologica Brunensia* 3: 271–824.
- Novak, V. 2006. *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Nyomárkay, I. 2013. *Szláv szomszédaink*. Budapest. Akadémiai Kiadó. (= Pont könyvek 5.)
- NySz = Szarvas, G.&Simonyi, Zs. (eds.) 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Budapest. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.
- Pátrovics, P. 2014. Szláv szomszédok – a filológus szemével. *Könyvismertető. Könyv és Nevelés* 16/2: 104–106.
- Piirainen, E. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond: Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. New York. Peter Lang.
- Reuss, A. 2020. Egyetemes vagy ökumenikus hitvallások: Apostoli Hitvallás, Niceai Hitvallás, Athanaszioszi Hitvallás. Budapest. Luther Kiadó. (= Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 1.)
- SzófSz = Bárczi, G. 1941. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- TESz = Benkő, L. (ed.). 1967–1984. *A magyar nyelv történetietimológiai szótára* 1–4. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Thomas, G. 2020. Habsburg Convergence Area. In: Greenberg, M. L. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. Leiden. Brill.

- http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_032583
- Udvari, I. 1997. Kutka János katekizmusa (Buda, 1801): Egy XIX. század eleji ruszin kulcsmű. In: Bańcerowski, J. (ed.). *Hungaro-Slavica 1997. Studia in honorem Stephani Nyomárkay*. Budapest. ELTE. 329–333.
- Vig, I. 2013. Nyomárkay István: Szláv szomszédaink. Pont könyvek 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. 138 lap. *Magyar Nyelvőr* 137: 369–371.
- Zimányi, Á. 2008. Milyen víz a farvíz? *Édes Anyanyelvünk* 30/4: 7.
- Zimányi, Á. 2013. *Szókészleti és morfológiai változások a mai magyar nyelvben*. Eger. Líceum Kiadó.
- Zoltán, A. 2003. *Farvíz*. *Magyar Nyelv* 99: 73–80.
- Zoltán, A. 2005. Szláv-magyar etimológiák. *Nyelvtudományi Közlemények* 102: 238–246.
- Zoltán, A. 2006a. Slavisch-ungarische Etymologien (*tör* 'brechen; zerschlagen; reiben', *töröl* 'wischen'). In: Symanzik, B. (ed.). *Studia Philologica Slavica. Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern* (= Münstersche Texte zur Slavistik, Bd. 4), Münster–Hamburg–Berlin–Wien–London. LIT Verlag. 889–895.
- Zoltán, A. 2006b. Фразеологизм *ломать голову* в сравнительном аспекте (по поводу выхода нового издания книги «Русская фразеология. Историко-этимологический словарь» под ред. В. М. Мокиенко). In: Cs. Jónás, E. (ed.). *Русская, украинская и русинская лексикология и лексикография. Сборник статей памяти профессору Иштвана Удвари — Orosz, ukrán és ruszin lexikológia és lexikográfia. Tanulmánykötet Udvari István professzor emlékére*. Nyíregyháza. Krúdy Könyvkiadó. 133–143.
- Zoltán, A. 2013a. К вопросу о происхождении русского фразеологизма *ломать голову*. In: Омирбаев, С. М. (ed.), *Материалы Международной научно-теоретической конференции "VI Торайгыровские чтения", посвященной 120-летию С. Торайгырова: 11 октября 2013 г.* Павлодар. Павлодарский гос. ун-т. 16–23.
- Zoltán, A. 2013b. Славяно-венгерские этимологии (рус. *фарватер*, венг. *farvíz*). In: Zoltán, A. & Fedosov, O. & Janurik, Sz. (eds.), «Вода» в славянской фразеологии и паремииологии — A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában — *Water in Slavonic Phraseology and Paremiology* (= Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 156). Budapest. Tinta Kiadó. 64–66.
- Zoltán, A. 2013c. *Denevér, bőregér* és a *vámpír -pír*-je. *Magyar Nyelv* 109: 457–462.
- Zoltán, A. 2014. Nyomárkay István: Szláv szomszédaink. Budapest. Akadémiai Kiadó, 2013. 138 p. (Pont könyvek 5.). *Ethnographia* 125: 649–651.
- Zoltán, A. 2015. Szláv szomszédainkról népszerűen (Nyomárkay István, Szláv szomszédaink. Budapest. Akadémiai Kiadó, 2013. 138 p. [= Pont könyvek 5.]): *Kisebbségkutatás* 24: 155–161.
- Zoltán, A. 2017. Mely szláv nyelvből jött *zabrál* szavunk? *Magyar Nyelv* 113: 225–227.
- Zoltán, A. 2020. Egy kérdéses ósszláv rekonstrukció: **starati se*. In: Nyomárkay, I. & Nagy, S. I. (eds.). *Etimológia és jelentésfejlődés*. Budapest. MTA Modern Filológiai Társaság. 159–171.

- Zoltán, A. & Janurik, Sz. 2018. Entlehnungen und Kalkierungen im Ungarischen. In: Witzlack-Makarevich, K. (ed.). *Kalkierungs und Entlehnungssprachen in der Slavia. Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag*. Berlin. Frank & Timme. 325–338.
- Варбот, Ж. Ж. 2012. *Исследования по русской и славянской этимологии*. Москва–Санкт-Петербург. Нестор-История.
- Дини, П. У. 2002. Балтийские языки. Москва. ОГИ.
- Кутка, I. 1801. *Катихисісь малый или наука православно-хртіанская сокращенная во благочестное воспитаніе юношества дієцесіи Мункачовскіа [...]*. Въ Будинь градъ. Печатано писмены Крал. Всеучилища Пештанскагв. (Reprint: Udvari, I. (ed.) 1997. Nyíregyháza. BGyTKF Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.)
- ЕСУМ = Мельничук, О. С. (ed.) 1982–2012. *Етимологічний словник української мови 1–6*. Київ. Наукова думка.
- ЭСБМ = Мартынаў, В. У. & Цыхун, Г. А. (eds.) 1978–2017. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 1–14 (А – Т)*. Мінск. Навука і тэхніка.
- ЭССЯ = Трубачев, О. Н. & Журавлев, А. Ф. & Варбот, Ж. Ж. (eds.) 1974–2018. *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–41(*а – *разъль[ъ])*. Москва. Наука.